
BOEKBESPREKINGEN

R. L. Mellema, *De Islam in Indonesië (in het bijzonder op Java)*. Uitgave van de Kon. Ver. „Indisch Instituut“, Mededeling No. LXXVII, Afd. Volkenkunde No. 25. Amsterdam, 1947. 52 blz. geïllustreerd.

Dit boekje bevat 41 blz. tekst, waarvan er 29 voor een deel door illustraties in beslag worden genomen. Het geboden overzicht over de Indonesische Islam moest dus wel heel kort uitvallen. Schr. heeft, gelijk hij zegt, dan ook niet gestreefd naar een systematisch overzicht van de instellingen van deze godsdienst op traditionele wijze, doch hij heeft gepoogd die onderwerpen naar voren te brengen waarmee de vreemdeling in Indonesië in de eerste plaats in aanraking komt. Zodoende bespreekt hij achtereenvolgens: de plaats van de moskee in een Javaanse stad; het rituele gebed en de Vrijdagsdienst; het moskeepersoneel en zijn functiën; het huwelijk; de godsopenbaring aan Mohammed en de Moslimse plichtenleer; het vasten; de *zakât*; de bedevaart naar Mekka; het godsdienstonderwijs en de geloofsleer. Daarbij worden ook andere onderwerpen terloops nog vermeld, doch veel specifiek-Indonesisch of zelfs maar Javaans vindt men hier niet. Uiteraard blijft een beschrijving die uitgaat van hetgeen men ziet, aan de buitenkant; van de innerlijke zijde van het godsdienstig leven wordt nauwelijks gerept. Daarom is de titel van dit boekje te weids; hoe kan men trouwens over de Islam op Java schrijven en de mystiek reeds bij voorbaat uitzonderen?

Schrijvers relaas is over het algemeen wel duidelijk en zakelijk gesteld, doch helaas niet overal even juist. Wanneer ik hieronder mijn bezwaren te berde breng, geschiedt zulks in de hoop dat schr. bij een herdruk daarmee rekening zal willen houden.

De Vrijdagspreek wordt niet gevolgd door een uitgebreide loehoer-salât, doch juist door een *tot op 2 rak'ahs ingekorte*. Onjuist is ook dat de Vrijdagsdienst alleen mag plaats hebben in dorpen waar ten minste veertig manlijke meerderjarige Moslims als vaste inwoners gevestigd zijn; de in Indonesië gehuldigde Sjafi'ietische leer mening luidt dat voor de geldigheid van een Vrijdagsdienst de aanwezigheid van ten minste 40 manlijke, vrije, meerderjarige, ter plaatse gevestigde personen vereist wordt (blz. 16).

Evenmin is het juist dat goederen in de dode hand die tot het moskee-meubilair behoren, niet het voorwerp van een handelstransactie kunnen zijn. Oude, overtollige meubilaire goederen, zelfs al zijn zij *wakap*, mogen wel degelijk worden verkocht, mits de opbrengst strekke tot aankoop van nieuwe goederen of ten bate van de moskee (blz. 16).

Wat over de voorwaardelijke verstoting en de positie der gehuwde vrouw wordt medegedeeld, kan de toets der kritiek niet doorstaan (blz. 18). De wet leert niet, dat na een eenmalige verstoting de vrouw alleen met haar goedvinden kan worden teruggenomen, en kent wel degelijk in *khoel'* en *faskh* rechtsmiddelen tot ontbinding van het huwelijk op aanvraag van de vrouw, al zijn deze niet zo vlot hanteerbaar. En het is evident dat de voorwaardelijke verstoting geen positieverbetering van de vrouw zou betekenen, wanneer zij slechts op een éénmalige *talâk* uitliep, gelijk schr. meent, in stede van op een definitieve. Wil de vrouw de scheiding niet, dan laat zij de aangifte van het intreden van de toestand die in de *ta'lik*-formule is voorzien, achterwege. Doch doet zij aangifte, dan kan het intreden van de scheiding worden vastgesteld, en heeft zij een drievoudige verstoting verkregen.

Op blz. 21 staat vermeld dat de bruid bij het ontbreken van een bloedverwant die

in aanmerking komt voor het wali-schap, zelf iemand als zodanig mag aanwijzen. Onjuist: dan treedt of de overheidswali op, of de a.s. echtelieden wijzen in gezamenlijk overleg een persoon aan. Op blz. 25 over het verschil in waardering van Bijbel en Koran sprekend, zegt schr. dat de Moslims wel de Bijbel als heilig boek erkennen, doch de Koran, als Gods eigen woord, hoger stellen. Doch ook de Bijbel is gelijkelijk afschrift van de „Moeder des Boeks”, het hemelse prototype waarvan de Koran de Arabische versie is, doch Christenen (en Joden) hebben de hun gegeven openbaring „verdraaid”. Op blz. 26 moet in regel 6 van de transcriptie van de *Fâtihah* gelezen worden ‘*alaihim* i.pl.v. ‘*alaihoem*, en in regel 7 ‘*ddaallien* in stede van ‘*ddaalien*. *Rahmān* en *Rahim*, van dezelfde stam afgeleide epitheta Gods, vertaalt men gewoonlijk met: genadig en erbarmend. Het Mekkaanse heiligdom heet *Ka’bah* en niet *Ka’abah*; de Moslimse wet in het Maleis niet *sarat*, doch *S(j)arak* (bladz. 28). Op blz. 29 zijn van de 7 tussen haakjes gegeven „eigen” Javaanse namen der maanden er vier evenzeer van Arabische herkomst, n.l. *Soera*, *Moeloed*, *Roewah* en *Sijam*.

Op blz. 30, afb. 21 staat niet de gouverneur, doch als ik het wel heb, resident Nieuwenhuis met Z.V.H. den Soesoehoenan aan de arm. Op blz. 38, afb. 27 vermeldt het onderschrift nog niet dat de *kiswah*, het gordijn om de *Ka’bah*, tegenwoordig in Mekka wordt geweven, en dat de Egyptische *mahmal* al sinds jaren, tot het verleden behoort. En tenslotte: niet alleen de profeet Mohammed voert de titel van godsgezant (*rasoeloe ’llah*); de Islam kent meer dan 300 rasoels, o.a., Noach, Loth, Ismā’il, Mozes, Sjoe’aib, Hoed, Sālih en Jezus, allen in de Koran genoemd.

G. W. J. DREWES.

G. J. Held, *Papoea's van Waropen. 372 blz. E. J. Brill, Leiden 1947. Prijs geb. f 15.—.*

Dr. Held heeft zijn onderzoek van de Waropen, die aan de Oostkust van de Geelvinkbaai verschillende kampongs bewonen, ingesteld in opdracht van het Ned. Bijbelgenootschap te Amsterdam. Hij was gevestigd in Manokwari en kon vandaar uit telkens het Waropengebied bezoeken in gezelschap van zijn vrouw en enige bedienden. Aanlokkelijk zijn de Waropennederzettingen van armelijke hutten op de modderkust met zijn vloedbossen allerminst. De lieden leven van visvangst en sagobereiding. Landbouw is in hun gebied nauwelijks mogelijk, drinkwater is schaars en moet meestal van verre worden aangevoerd, zodat velen liever sagoweer drinken, waardoor dronkenschap een gewoon verschijnsel is. De nederzettingen onderhouden onderling contact door huwelijken, handelstochten, maar ook door het ondernemen van een „raak”, d.i. een tocht om lieden uit andere dorpen gevangen te nemen. De gevangenen worden niet als slaven gebruikt. Veeleer is het te doen om prestige te winnen, en om, meer praktisch doel, losgeld te verwerven van de groep, waartoe de gevangenen horen. Zo nu en dan vallen er slachtoffers in de strijd, maar dit kan beschouwd worden als een accident; de bedoeling is het niet.

Held heeft wel alle mogelijke zijden van het sociale leven der Waropen onderzocht en hij beschrijft zijn resultaten op eenvoudige en onderhoudende wijze. Hij zegt, dat het individueel-psychologische onderzoek buiten het terrein van zijn waarnemingen viel, maar geeft toch een aantal trekken van het gedrag zijner objecten, die ons hun psyche nader brengen. Het is natuurlijk ondoenlijk om in kort bestek de inhoud weer te geven van een ethnografisch werk, dat 372 blz. telt. Ik volsta, wat dit betreft, dus met te constateren, dat het boek van goed vakmanschap getuigt en dat men niet licht tevergeefs zal zoeken naar de beschrijving van een cultuurverschijnsel, waarvoor men in 't bijzonder belangstelling koestert.

Ik heb maar één bezwaar van belang. Het is, dat de auteur door zijn beschrijving

heeft heengeweven de cultuurbeschouwing van Durkheim, in Nederland vertegenwoordigd door Josselin de Jong en zijn leerlingen. Niet onbewust: in het voorbericht wordt uitdrukkelijk gezegd, dat de onderzoeker zich naar deze wijze van cultuurbeschouwing heeft willen richten. Dit lijkt mij onjuist. Niet, omdat ik die zienswijze onjuist acht; ik kan dit geheel buiten beschouwing laten. Maar omdat de bruikbaarheid van het boek voor andere ethnologen, die er materiaal uit willen putten, er minder door wordt. Elke ethnograaf, die fieldwork verricht, heeft natuurlijk het recht, zijn theoretische opvattingen op zijn materiaal toe te passen. Maar het is zeer gewenst, dit te doen afzonderlijk van de reportage. Radcliffe Brown gaf er in zijn „The Andaman Islanders” een goed voorbeeld van. Theorieën zijn vergankelijk, terwijl het ethnografische materiaal nog eeuwen na de opschriftstelling dienst kan doen. Toegevend, dat volkomen objectiviteit in een beschrijving onbereikbaar is, kan men toch de noodzakelijkheid erkennen, ze zo dicht mogelijk te benaderen. Vlecht men de subjectieve interpretatie door de weergave der feiten heen, dan is het voor de lezer moeilijk, en soms ondoenlijk, deze beide elementen van elkaar te scheiden. Geeft de fieldworker zijn theoretische beschouwing achteraf, dan wordt de waarde daarvan niet minder, terwijl die van de beschrijving erdoor wint.

Dr. Held zal in zijn functie van hoogleraar te Djakarta en van hoofd van het Instituut voor Taal- en Cultuuronderzoek leiding geven aan toekomstige fieldworkers. Ik hoop dat hij, de redelijkheid van mijn opmerking inziend, hun vingerwijzingen in deze richting zal geven.

Ondanks het geopperde bezwaar acht ik de „Papoea's van Waropen” een zeer goede ethnografie. De schr. heeft kennis vergaard, die een oppervlakkig waarnemer niet licht opdoet. Dat zijn vrouw hem bijstond, moet als een zeer gunstige omstandigheid worden aangemerkt. De Waropense vrouwen zullen daardoor stellig mededeelzamer zijn geworden. Mevr. Held heeft nog een andere verdienste: ze heeft het manuscript in Japanse gevangenschap met zeer veel moeite aan de opmerkzaamheid van de bewakers weten te onttrekken. Was dit niet gelukt, dan zou het waardevolle materiaal ongetwijfeld zijn verloren gegaan.

Het boek bevat een aantal schetstekeningen, een kaart en vele tientallen goede foto's.
J. J. F.

Paul Fejos, Ethnography of the Yagua, 144 blz. en 56 blz. afbeeldingen. New York, 1943, \$ 3.50.

Walter Dyk, A Navaho Autobiography, 218 blz. en 16 blz. afbeeldingen. New York, 1947, \$ 3.—.

De beide hierboven genoemde uitgaven vormen de nummers 1 en 8 van de Viking Fund Publications in Anthropology, uitgaande van de stichting van deze naam, welke zich ten doel stelt ethnographisch, linguïstisch, archaeologisch en ander onderzoek van primitieve samenlevingen en culturen te bevorderen en belangrijke uitkomsten van dit onderzoek te publiceren. Naar papier- en lettersoort, en niet minder wat de afbeeldingen betreft, voldoet de uitgave aan hoge eisen. Belangrijker is, dat voor de hier te bespreken nummers hetzelfde oordeel gelden mag met betrekking tot de wetenschappelijke waarde van hun inhoud.

In beide boeken zijn ethnografen aan het woord, hoewel op zeer verschillende wijze. Het eerste volgt de gewone en in de regel meest vruchtdragende methode van een getrouwe weergave der resultaten van een nauwgezet onderzoek ter plaatse, ingesteld door een bekwaam vakethnograaf, die in gezelschap van enkele, resp. geologisch-

cartografisch, geluidstechnisch, fotografisch-technisch en ten aanzien van transportproblemen geschoolde medewerkers, twee derden van een jaar doorbracht in N.O.-Peru tussen de Putomayo en de Amazone. Van de Indiaanse natuurvölker, bij wie hij gedurende die tijd verbleef, bespreekt Fejos hier alleen de Yagua's of Yahua's, die zich zelfs Nihamwo noemen, dikwijls ook als Peba- of Pebua-Indianen aangeduid zijn, en tot de minst bekende en nooit stelselmatig bestudeerde onder de talrijke natuurvölker in het Noordoost-Peruaanse laagland behoren. Alvorens zijn door eigen onderzoek verkregen gegevens uit te werken, geeft Fejos een overzicht van alle voordien verschenen publicaties, waarin iets over de Yagua's vermeld wordt; eveneens van de zeer weinige overleveringen, die deze Indianen over hun eigen verleden bezitten; waarna hij kort en duidelijk verslag uitbrengt over de middelen waarmee hij zijn gegevens verzameld en aan welke Yagua's hij deze te danken heeft. Hij volgde met succes de enig juiste weg naar het vertrouwen van zijn gastheren en -vrouwen door zijn pogingen om zich aan hun leefwijze aan te passen en aan hun dagelijkse bezigheden deel te nemen. Ook de wijze waarop deze ethnograaf zijn materiaal verwerkt, kan slechts de indruk van accuratesse en betrouwbaarheid bevestigen, zodat elke beoefenaar van de volkenkunde hem dankbaar mag zijn voor dit werk over een nog betrekkelijk ongerept gebleven natuurvolk.

Geheel andere eisen stelde het object van de achtste publicatie van het Viking Fund en gans anders is dan ook de daarin gevolgde methode. Dit boek geeft het levensverhaal van een bijna zeventigjarige Navaho, door hem zelf verteld en een tijdsruimte van 48 jaar (1871—1919) bestrijkende. Aan een dergelijke methode voor het verzamelen van ethnografische gegevens zijn meestal zulke grote bezwaren verbonden, dat zij slechts onder zeer bepaalde voorwaarden en omstandigheden tot het gestelde doel zal leiden. Deze voorwaarden en omstandigheden mogen in dit geval wel zo goed als alle als vervuld worden beschouwd. Immers, het betreft hier een volk, dat onder de invloed van een geregeld, zij het ook niet zeer intens contact met blanken en niet minder door de beperktheid van zijn ontplooiingsmogelijkheden, noodwendig verbonden aan het verblijf in een reservaat, in allerlei opzicht veel van zijn oude sociale en culturele eigenaardigheden heeft ingeboet. Een rechtstreeks onderzoek naar de oorspronkelijke, sociaal-culturele verschijnselen, alsmede naar de veranderingen die zij ondergingen, voor zover nog als mogelijk te beschouwen, is dus aangewezen op de medewerking van de oudste stamleden. Wil hieruit voor wetenschappelijke bewerking waardevol materiaal voortkomen, dan zal men de grootst mogelijke mate van zekerheid moeten bezitten t.a.v. de waarheidsliefde, geheugensterkte, zakelijkheid, objectiviteit en nog verschillende andere eigenschappen van de zegsman, die zich bereid toont het gewenste verslag uit te brengen. Maar bijna al deze eigenschappen zijn gemeenlijk nog zwakker vertegenwoordigd onder natuurvölker dan in onze eigen samenleving.

Dyk was intussen gelukkig genoeg, de man te treffen, die in vrijwel al de genoemde opzichten aan hooggestelde eisen bleek te voldoen. Hierdoor echter is *Old Mexican*, de vertellende autobiograaf, tevens te beschouwen als een Navaho, die veel dingen anders ziet en beoordeelt dan zijn stamgenoten. Zijn sterk ontwikkeld individualisme bezorgt hem een voorsprong op de meeste anderen, maar ook velerlei teleurstelling. Geheel zijn leven door streeft hij ernaar, niet langer anderen nodig te hebben, hetgeen noodzakelijkerwijs uitloopt op een isolement, dat hem in zekere zin het vermogen verschaft zijn stamgenoten en hun samenleving en cultuur vrijer waar te nemen, doch anderzijds zijn oordeel enigermate rancuneus en niet geheel rechtvaardig doet schijnen. De bezwaren wegen evenwel geenszins op tegen de grote voordelen van zijn sterk geheugen, dat telkens de toets van nauwkeurige controle blijkt te kunnen doorstaan;

van zijn eerlijkheid, die hem plichtsgetrouw verslag doet geven van eigen en anderer ervaringen; en van zijn klaarblijkelijke behoefte om aan het eind van zijn leven door middel van zijn verhaal ook zichzelf rekenschap te geven van wat dit leven hem geboden en onthouden heeft, zomede in hoeverre hij, met de hem geschonken talenten en onder de gegeven omstandigheden, er in geslaagd dan wel te kort geschoten is.

In een aantal toelichtende noten bij Old Mexican's verhaal trekt Dyk, voorzichtig en gematigd en steeds met een juist begrip van de belangen en moeilijkheden der Navaho's, hier en daar een meer algemene conclusie. Tot de belangrijkste behoort zijn oordeel over het acculturatieproces, dat de Navaho's een groot deel der catastrophale gevolgen bespaarde, die vele andere Indiaanse volken van de aanraking met de blanken ondervonden. Het betrekkelijk geleidelijke en vreedzame verloop van dit proces schrijft Dyk toe, behalve natuurlijk aan de ongetwijfeld belangrijkste en algemeen bekende oorzaak, dat zij een voor de blanken lange tijd onaantrekkelijk en ongastvrij woestijnachtig gebied bewoonden, aan hun reeds voltrokken overgang tot landbouw en veeteelt, toen de blanken van wat meer belangstelling voor dit land en zijn bewoners begonnen blij te geven, een overgang tot „.....a way of living that was comprehensible to the encroaching white, that he could appreciate and further” (p. 201, n. 31). Als een factor van betekenis in dit verband ziet Dyk voorts het in de levensbeschouwing der Navaho's gehechte gewicht aan opeenhoping van materiële rijkdom, geheel strokend met de opvattingen der hier het eerst binnendringende zendelingen, handelaars en regeringsagenten. Dit vooral bepaalde de richting, waarin het acculturatieproces selectief werkzaam zou zijn. Hun onafhankelijkheid ruilden de Navaho's tegen voedsel, kleding, huisdieren, werktuigen en de daarbij behorende techniek. Met verbazingwekkende snelheid en succes namen zij dit alles over, evenwel zonder dat de kern van hun cultuur en levensbeschouwing er fundamenteel door veranderde (p. 169, n. 11 en p. 201, n. 31, met de plaatsen waarnaar zij verwijzen).

Ook dit boek is een aanwinst voor de volkenkunde.

J. WISSE.

A. J. P. van den Broek, Ontwikkelingsgeschiedenis van de Mens. Tweede druk. 233 blz. F. Bohn, Haarlem, 1948. Prijs f 3,90.

Op deze, ietwat gewijzigde en aangevulde tweede druk van Van den Broek's boekje, wil ik nog gaarne in dit tijdschrift de aandacht vestigen. In zijn voorbericht spreekt de schrijver de wens uit, dat zijn werkje de aandachtige lezer in staat zal stellen, een algemene kennis der ontwikkeling van de mens te erlangen, eventueel reeds aanwezige kennis te verdiepen.

Het is mijn overtuiging, dat hij hierin ten volle geslaagd is. Gemakkelijk was zijn taak stellig niet. Vooreerst toch is het behandelde onderwerp voor leken nogal ingewikkeld, zodat voor een goed en juist inzicht en begrip wel de volle aandacht van de lezer wordt vereist. Het zal de schrijver, die zovele jaren gewend is geweest, dit onderwerp voor vakmensen, aanstaande medici, te doceren, wel enigszins moeilijk zijn gevallen, dit ook voor leken duidelijk en begrijpelijk te maken. Hij moest daarbij wel overwegen, wat de hoofdzaken zijn, en wat, als van minder belang, kon worden overgeslagen. Hij moest zich ook zoveel mogelijk onthouden van vaktermen, die door niet-medici niet worden verstaan. Het komt mij voor, dat Van den Broek daarin uitnemend is geslaagd. Daarom kan ik de lezing van zijn boekje aan belangstellende leken warm aanbevelen; zij zullen daaruit ongetwijfeld veel kunnen leren en een goed

inzicht verkrijgen in de ingewikkelde verhoudingen tijdens het embryonale leven van de mens.

Ik vraag me af, of de uitdrukking „ontwikkelingsgeschiedenis” van de mens wel te verantwoorden is. Benamingen als kunstgeschiedenis, muziekgeschiedenis, enz., versta ik volkomen, maar „ontwikkelingsgeschiedenis”? Bij geschiedenis toch denkt men aan iets, dat zich in het *verleden* heeft afgespeeld. Is de uitdrukking „ontwikkelingsgeschiedenis” misschien uit het Duits overgenomen? Wellicht heb ik het mis, of is mijn opmerking haarkloverig te noemen? Ik zou daaromtrent het oordeel van de taalkundige willen vernemen. Beter ware het misschien geweest, als titel voor dit boekje te geven: De foetale ontwikkeling van de mens; of iets dergelijks? De in het boekje voorkomende afbeeldingen zijn duidelijk en leerzaam; het eenvoudige bandje is keurig.

J. P. K. de Z.

C. M. O. van Nispen tot Sevenaer, „*L'occupation allemande pendant la dernière guerre mondiale*”. Considérations sur le caractère du pouvoir de la puissance occupante et de ses mesures selon les principes généraux du droit et selon la 4e Convention de la Haye. XII en 324 blz. La Haye, Martinus Nijhoff, 1946. Prijs f 12,—

Van Nispen tot Sevenaer heeft zich reeds tijdens de Duitse bezetting van ons land bezonnen op het probleem van het gezag van de bezetter. In kleine kring gaf hij daarvan in die tijd reeds een uiteenzetting. Sindsdien heeft het probleem hem niet meer losgelaten en heeft hij het doorvorst als geen ander. De vrucht van zijn denkwerk is nu dit lijvig boek, dat blijkens de ondertitel gewijd is aan het karakter van het gezag van de bezettende macht en aan de rechtswaarde van de maatregelen van de Duitsers in ons door hen onder de voet gelopen land. Bij velen zijn de of althans een aantal van de in het werk van Van Nispen tot Sevenaer behandelde vragen opgekomen. Menigmaal heeft men ze in de achter ons liggende jaren van verdrukking in kleine kring met elkaar besproken. Bij de lezing van dit boek beseft men terdege hoe oppervlakkig dit vaak gebeurde en hoeveel misverstanden op deze punten er heersten en nog heersen. Gelukkig mogen wij ons prijzen, dat één man zulk een grondige studie van het theoretisch en praktisch belangrijke vraagstuk, waarom het hier gaat, maakte, te meer waar dit op zo oorspronkelijke wijze gebeurde door iemand, die reeds meermalen op ander gebied blijk gaf zich een zelfstandig oordeel te kunnen vormen.

De schrijver ging voor zijn eigenlijke hierboven omschreven studie terug tot het probleem van het overheidsgezag, tot de verplichting tot gehoorzaamheid aan de overheid in het algemeen. Daarbij stuitte hij op andere gewichtige vraagstukken als dat van de rechtvaardigheid van de oorlog, de grondslag, de aard en het karakter van het gewoonterecht, de betekenis van het rechtsbewustzijn en die van de positieve volkenrechtelijke regeling inzake de bezetting (het Haagse Verdrag van 1907 en het Landoorlogreglement).

Het boek, dat ik hier wil recenseren, is een rechtsfilosofische studie. In 't oog houdend, dat deze boekbespreking in Mens en Maatschappij verschijnt, dat 't mij toch onmogelijk zijn zal alles uit de rijke inhoud te vermelden en dat ik noodzakelijk een keuze daaruit moet doen, wil ik de nadruk leggen op het wijsgerig element en het juridische meer op de achtergrond laten. Het is wel jammer, maar noodzakelijk, en gemotiveerd mede doordat de onderwerpen, die ik op 't oog heb, toch de niet-juridisch geschoolede lezers wellicht minder zouden interesseren en boeien. Dit geldt bijvoorbeeld voor de verschillende theorieën, die er opgesteld zijn ter juridische fundering van de

betrekkingen tussen bezetter en bezette gemeenschap door middel van juridische constructies en begrippen als contract, sequestratie, vruchtgebruik en bezit (paragr. 54—59), welke de auteur verwerpt. Ook ga ik niet in op Schrijver's bespreking en analyse van de rechtspraak van de Belgische rechters en vooral van het Hof te Luik en het Hof van Verbreking (Cour de Cassation) tijdens de oorlog 1914—1918 betreffende de geldigheid der wettelijke maatregelen van de Duitse bezetter gedurende die oorlog (paragr. 63—68). Ook niet op het geruchtmakend arrest van onze eigen Hoge Raad van 12 Juni 1942, N. J. 1942 no. 271 inzake de geldigheid der verordeningen en besluiten van de bezetter en het toetsingsrecht van de Nederlandse rechter ten aanzien van regelingen van de bezettende macht aan Grondwet en tractaat (paragr. 80). Dit laatste wordt uitvoerig door Van Nispen weergegeven en vaak scherp gecritiseerd, zodat hij het standpunt van de Hoge Raad der Nederlanden nu eens „ontstellend formalistisch”, dan weer „sofistisch” noemt. Alleen verbaasde het mij, dat het merkwaardig artikel, dat de betreunde Victor H. Rutgers reeds in het nummer van het Ned. Juristenblad van 29 November 1941 over het toetsingsrecht (opp. van Bemmelen) schreef, onvermeld bleef. Daarin vond men reeds beschouwingen over de rechtskracht van de verordeningen en beschikkingen van de macht, waaraan een bezet land onderworpen is. Deze in die dagen van tyrannie stoutmoedige en gedurfde bijdrage, waarin linea recta tegen de Duitse bezetter gerichte vergelijkingen tussen het „wettig gezag der overheid” en de „macht van een overweldigder en rover” voorkwamen met een fraai citaat van Groen van Prinsterer, had op z'n minst een eervolle vermelding verdiend. Ook ga ik hier niet nader in op Schrijver's verklaring van de Haagse Vredesconferenties, die van 1899 en vooral die van 1907, benevens artikel 43 van het Landoorlogreglement. Alleen wil ik vastleggen, hoe de auteur telkens weer als zijn mening uitspreekt, dat daarin geen oplossing van de rechtsfilosofische vraag naar de aard van het gezag van de bezetter en de rechtswaarde van diens maatregelen te vinden is. In deze positiefrechtelijke regelingen wordt geen enkele gezagsbevoegdheid aan de bezetter gegeven. Alleen de verantwoordelijkheid van de bezetter is daarin geregeld; slechts beperkingen t.a.v. zijn (des bezetters) gedrag in het bezette gebied en een begrenzing zijner feitelijke machtsuitoefening zijn daarin vervat, naar reeds vroeger Struycken geleerd heeft en waarvoor ik ook nog eens naar Rutgers' bovengenoemd artikel van het N. J. B. 1941, blz. 751 en 752 verwijs. Ook wordt in deze regelingen geen onderscheid tussen een rechtvaardige en een onrechtvaardige oorlog en een daarop gevolgde bezetting gemaakt, al maakt het toch wel enig verschil of de oorlog geoorloofd of ongeoorloofd was, daar in het laatste geval alle maatregelen onrechtmatig zijn. Practisch kwam dit onderscheid pas door Volkenbond, Kellogg Pact en U.N.O. Tenslotte blijve ook terzijde Schrijver's stellingneming tegen Kamphuisen's bekende beschouwingen betreffende het gewoonterecht en de fundering daarvan, al erkent hij, dat daarin een kern van waarheid is. Van Nispen tot Sevenaer behandelt dit rechtsfilosofisch probleem, dat, hoewel indirect, verband met zijn eigen beschouwingen houdt. Immers later blijkt de mogelijkheid van aanvaarding door de gemeenschap (van de bevolking) van het bezette gebied van bepaalde maatregelen van de bezetter, een abnormale rechtsvorming, welke met het gewoonterecht te vergelijken is. Schr. ziet ook hier weer de grondslag in de gemeenschap als natuurlijke grondslag, waarover straks meer.

Zoals in de aanvang van deze recensie gezegd werd, gaat de schrijver terug tot het probleem van het overheidsgezag in het algemeen. Juist daarbij toont hij een zelfstandig denker te zijn. Hij is, naar men weet, katholiek en verwerpt zowel de leer van de staatssoevereiniteit, als die van de rechtssouvereiniteit. Hij gaat echter zijn

eigen weg en schroomt niet kritisch te staan tegenover gangbare opvattingen in eigen kring. Natuurlijk erkent hij, dat alle gezag uit God is („non est potestas nisi a deo”). Ook hij ziet Gods als oorzaak van alles wat werd en wordt (paragr. 29). Hierin ziet hij echter slechts een algemeen karakter en hij acht een concrete verklaring van een bepaald gezag en de rechtmatigheid daarvan nodig: in verband met de menselijke natuur en haar eigenschappen (opp. Taparelli e.a.). Ook ten aanzien van de leer van het algemeen welzijn en de eisen daarvan als criterium voor de rechtvaardiging van het gezag zelf staat hij kritisch. De leer, die dit doet, verwacht zijns inziens twee dingen, n.l. de rechtvaardiging van de overheidshandelingen en die van het overheidsgezag zelf. Het algemeen welzijn en de behartiging daarvan zijn doel van de overheid, van de staat, niet de titel van het overheidsgezag. In zijn uitmuntend prae-advies over de wijsgerige grondslag der democratie voor de Vereniging voor de Wijsbegeerte des Rechts in het jaar 1937 had hij ook reeds hierop gewezen (blz. 26, 31 en 32). De feitelijke behartiging van het algemeen welzijn verschaft zijns inziens op zichzelf geen gezagstitel. Zij geeft geen rechtstitel aan de gezagsdrager. Hier staat hij tegenover Vareilles Sommières, Rothe, Hauriou, Duguit, Maurras en anderen. Aan het welzijn van de gemeenschap kent hij uit zichzelf geen verplichtend karakter toe. Het is ten aanzien van zijn concrete inhoud onbepaald.

Evenals de leer van het feitelijk doen (feitelijke behartiging van het bonum commune) is ook die van de quasi-natuurrechtelijke gezagsdrager (geschiktheid, aanleg, bekwaamheid etc. om het algemeen welzijn te behartigen) reeds eerder (paragr. 12) door schr. verworpen, waarbij hij tegenover von Haller e.a. kwam te staan. Beide leren acht hij niet alleen onjuist, doch ook (met Balmès) in hun praktische consequenties gevaarlijk (paragr. 25).

Zelf volgt Van Nispen tot Sevenaer de grote latere Scholastici van de 16de en 17de eeuw — ook wel Controversialisten genoemd, een naam, welke echter de betekenis hunner leren niet volledig recht doet —, wier opvattingen reeds enkele eeuwen eerder in kiem aanwezig waren. Met name kardinaal Bellarmin, de Spanjaarden Vitoria, Suarez, Molina e.a. *De gemeenschap is de primaire gezagsdrager* (paragr. 14). Hij richt zich hier tegen zijn geloofsgenoot Beysens, die aan de Scholasticus Suarez, wiens betekenis voor de herleving van het Aristotelisch-Thomistisch natuurrecht groot was, verweet onlogisch te zijn. Hij wil de betekenis der feitelijke historische omstandigheden niet uitschakelen, doch deze beslissen naar zijn mening alleen over de vraag hoe het gezag in concreto zal zijn, aristocratisch, democratisch enz. Dit hangt af van wat het bonum commune in bepaalde, concrete historische en plaatselijke omstandigheden eist. Maar zij beslissen niet over de vraag, hoe de overheid, hetzij deze aristocratisch, hetzij democratisch is, aan haar gezag komt. Zij geven niet de rechtstitel op gezagsoefening.

Ook neemt hij stelling tegenover de tegenwoordig Leidse hoogleraar in de wijsbegeerte F. M. Sassen, waar deze leert, dat de tijdsduur met het rechtscheppend principe van het algemeen belang helende werking ten aanzien van het in oorsprong onrechtmatig, tyrannisch gezag hebben. Men zie o.a. Sassen's prae-advies over „Overheidsgezag en Revolutie” voor de Vereniging voor de Wijsbegeerte des Rechts 1934 (blz. 18 en 19). De vraag rijst of beider standpunten wel zo veel uiteenlopen. Ook bij Sassen is het immers niet alleen het tijdsverloop, dat beslissend is, doch in samenhang met de behartiging van het algemeen welzijn, de erkenning der gemeenschap daarvan en van de verdreven regering, naar ook blijkt uit Sassen's opmerkingen in het debat n.a.v. het bovenvermeld prae-advies in 1937 (2e Gedeelte 1938, blz. 23).

Hoe is nu de toepassing van Schrijver's leer van het overheidsgezag in het algemeen op het gezag van de bezetter? 't Wordt tijd dat wij daarover nog iets

meedelen. Onderscheiden wordt de *tyrannus usurpationis* van de *tyrannus regiminis*, waarbij onder de eerste verstaan wordt de overheid, die zich op onrechtmatige wijze in het bezit van de overheidsmacht gesteld heeft (de Duitse bezetter derhalve), en onder de tweede die, welke rechtmatig aan het bewind is gekomen, doch onrechtvaardig regeert (Philips II bijvoorbeeld). Als rode draad loopt dan door dit boek: *uit onrecht als zodanig kan geen recht ontstaan*. Schr. waarschuwt tegen de verwarring van feit en recht. De feiten als zodanig hebben geen rechtskracht. Geweld en macht zijn geen bron van recht. De enkele bestuursdaad van de tyran wordt nooit op zichzelf rechtmatig. Ook de som van die daden, hoezeer deze wellicht in het welzijn van het bezet gebied zijn, maakt nooit een tyranniek bestuur tot een wettig bewind. Dit laatste is van belang in verband met de betekenis en de geoorloofdheid van het actieve en passieve verzet tegen de Duitse bezetter, de collaboratie enz. Hier ga ik niet in op Schrijver's juridische beschouwingen van de gevolgen van rechtshandelingen tijdens de bezetting ten aanzien van derden (te goeder trouw, overmacht en de regel „*Spolitus ante omnia restaurandus*”).

Als adagium geldt dus, dat uit onrecht als zodanig geen recht kan ontstaan. Neen, een tyranniek bestuur kan eerst rechtmatig worden door een uitdrukkelijke of stilzwijgende vrije *erkenning van de gemeenschap*. De gemeenschap kan telkens één of meer van de daden of een reeks daden van de bezetter sanctioneren. Die sanctie geldt dan alleen de daden, niet het overheidsgezag als zodanig. Dit geldt ook, wanneer de *tyrannus usurpationis* het *bonum commune* van het bezette land behartigt. Ook dan is de bezettende macht niet tot die daden gerechtigd. Zij hebben ook dan geen verplichtend karakter. Alleen omwille van het algemeen en persoonlijk welzijn zijn de bewoners gehouden om ze feitelijk na te leven. Van Nispen tot Sevenaer werkt dit grondig uit. De paragrafen 79 e.v. zijn gewijd aan de abnormale rechtsvorming, tot welke ik mij nu beperk. Eerst het geval, dat de vijandelijke bezetter, als onwettige overheid, voorschriften uitvaardigt, die niet in het belang der gemeenschap zijn. Dit waren er vele: op staatsrechtelijk gebied, de joden-maatregelen enz. Nooit is hiervan wettiging door de gemeenschap mogelijk. Van dit geval is te onderscheiden dat, waarbij de onwettige overheid, de *tyrannus usurpationis*, voorschriften uitvaardigt, die wel in het belang van de gemeenschap zijn. Ook dit is herhaaldelijk gebeurd. Er moest nu eenmaal bestuurd worden en dat is beter dan volslagen ordeloosheid. Men denke aan de huurbesluiten, het Pachtbesluit, de maatregelen voor de voedselvoorziening etc. Ook dit zijn geen wettige voorschriften. Schrijver verwerpt de leer van het *ius postliminii*. Doch na de bevrijding kunnen deze door de wettige overheid, wanneer die dan in haar gezag hersteld is, gesanctioneerd worden. Ook ratificatie door de rechterlijke macht is daarbij mogelijk. De sactioneerling moet geschieden door de wettige overheid, wanneer deze hersteld is, niet door de gemeenschap van de bevolking. Deze laatste heeft slechts gezag bij afwezigheid van de wettige overheid. Tenslotte als derde het geval, dat de onrechtmatig bezettende overheid voorschriften uitvaardigt, die min of meer onverschillig zijn in die zin, dat zij niet evident in het belang van de gemeenschap, maar ook niet duidelijk er mee in strijd zijn. Ook deze waren er. Dan kan het getal der burgers, dat door feitelijk handelen bepaalde verkeersregels praktisch toepast, het een eis van redelijkheid doen zijn zich er naar te richten, hoewel het getal op zichzelf niet normgevend is. Zij krijgen alleen werkelijk verbindende kracht door een erkenning van de kant van de gemeenschap, de rechtsgenoten, aangepast aan de nieuwe situatie. Met deze beschouwingen, die ik hier slechts zeer beknopt kan weergeven, ga ik grotendeels accoord. Alleen had ik gaarne een nadere uitwerking van het begrip „gemeenschap” gewild. Dit is mij wat te abstract met het oog op het

sociologisch verschijnsel van de groepsvorming, de klassen, de belangen enz. Zo is ook de „erkenning door de gemeenschap” mij te vaag.

Met het bovenstaande hoop ik enigszins een beeld gegeven te hebben van de inhoud van deze grote studie over het gezag van de Duitse bezetter en de rechtswaarde van zijn maatregelen, waarvan de verschijning buiten schuld van de schrijver drie jaren vertraagd is. Wat de vormgeving betreft: uitstekend is, dat het betoog zo uitvoerig gedocumenteerd is, maar ook mij moet evenals collega Langemeyer van het hart, dat het boek wel wat nodelocos wijdlopieg is. Te veel wordt er in herhalingen vervallen. Het getuigt van grote belesenheid en wat nog belangrijker is, het is diep doordacht. Ook buiten onze grenzen zal het stellig de aandacht trekken. De Franse taal, waarin het verschijnt, maakt dit mogelijk.

J. V.

I. J. Brugmans, Kantelend Tijdperk 1919—1939, 363 blz. J. B. Wolters, Groningen, 1947. f 11.50.

Een werk, dat de periode tussen de beide Wereldoorlogen geheel wil overzien, kan uitmunten door de nieuwe kijk, die het geeft. Vanuit één punt wordt het tijdvak bekeken. Als voorbeeld: Prof. Dr. Alb. Muller: *La seconde guerre de trente ans. 1914—1945*. De eerste dertigjarige oorlog liet een zo uitgeput en verwoest Duitsland achter, dat het honderd jaar nodig had om zich te herstellen. De tweede heeft volgens Prof. Muller de Duitse grootheidsdroom van een wereldheerschappij definitief doen vervliegen, zodat het jaar 1945 het einde van een periode betekent.

Het is evenzeer mogelijk, dat een dergelijk overzichtswerk uitmunt door persoonlijke observaties van allerlei aard. Als voorbeeld geloof ik hier de *mémoires* van Churchill te mogen noemen.

Het werk van Prof. Brugmans daarentegen, boeit door logische indeling, waarbij herhalingen terecht niet worden vermeden, door korte overzichtelijke hoofdstukken en vloeiende leesbaarheid. De geboren docent wil beschrijven, inzicht geven en zo mogelijk hier en daar tot verklaring overgaan. Oppervlakkige beroeringen in het dagelijks gebeuren worden daarbij onderscheiden van diepere stromingen in het geschiedproces. Zo b.v. wanneer de wereldoorlogen gezien worden als versnellingen van een aantal processen, die zich ook in vreedstijd onafwendbaar voltrokken zouden hebben.

Het boek van de schrijver over de arbeidende klasse in Nederland is als standaardwerk, voor iedere bestudering van onze negentiende eeuw onmisbaar. *Kantelend tijdperk* biedt aan de lezer talrijke interessante passages. Voor mij waren dat het meest die gedeelten, waar de economische historicus zich laat horen. B.v. in hoofdstuk 4 over Duitsland's herstelbetalingen en hun invloed op de crisis van 1929. Op blz. 105 over de vraag, waarom de U.S.A. na 1918 niet direct de leiding op economisch gebied van Engeland kon overnemen.

Hoofdstuk 14 handelt over de crisis van 1929 en haar gevolgen. Waarom wordt hierin de beurspaniek van October 1929 zo scherp gescheiden van de financiële crisis van 1931? De ruimte voor een beschrijving van de aan de New Yorkse beurs heersende toestanden ontbrak hier, maar verband had kunnen worden gelegd tussen de moeilijkheden op agrarisch, commercieel, industrieel en financieel gebied. Dit wordt b.v. wel gedaan door de Engelse economische historicus E. Lipson in zijn: *A planned economy or free enterprise*, 2e dr. 1946.

De beschrijvende stukken politieke geschiedenis vallen op door hun weloverwogen gematigdheid. Hoofdstuk 29, b.v. de Spaanse Burgeroorlog, waarin Franco wordt voorgesteld als iemand, die veel heeft geleerd en overgenomen van zijn tegenstanders.

Een belangrijke verduidelijking betekent het, wanneer de schrijver 1925 en 1935 belangrijke jaren noemt. 1925: stabilisatie van het welvaartspeil, gouden standaard, gedeeltelijk herstel van de vrijhandel. 1935: renversement der Alliances: de coalitie van 1939 begint zich aan te kondigen. De pogingen om door verbonden en tweezijdige besprekingen van dit hellend vlak af te komen, worden uitvoerig besproken.

Aan het slot spreekt Prof. Brugmans over fundamentele tegenstellingen, die niet voor compromis vatbaar zijn en die het optreden van oorlogen in de hand werken. In een boek, dat in October 1947 werd afgesloten, hadden enkele opmerkingen over een tweetal wegen om deze tegenstellingen te verzachten, niet mogen ontbreken.

De X-Jaren-plannen, die laten zien dat welvaartsplanning een neutrale techniek kan zijn, zoals beschreven door Mr. Dr. Polak in de *Economist* van Maart en April 1948.

Het Federalisme, dat kan trachten, de verschillende aspecten van een fundamentele tegenstelling, ieder afzonderlijk in een bond te binden.

Aan het begin noemden we drie karaktertrekken, die aan een boek dat over zo'n geheel tijdvak handelt, eigen kunnen zijn.

Gaandeweg blijkt, dat Kantelend Tijdperk ook van betekenis is als uitgangspunt voor verdere studie. Daarbij zal de waardering voor de werkwijze van de auteur toenemen.

H. KLOMPMAKER.

H. N. ter Veen, Japan, 344 blz. J. A. Boom en Zoon, Meppel, 1949. f 5,60.

Het is meestal een twijfelachtig genoegen om een boekbespreking te geven over nieuwe publicaties, die het Verre Oosten behandelen. Het onderwerp is uitermate gecompliceerd, eist diep inzicht, fijne analyse en grote belezenheid. Welnu, zij die er over schrijven bestaan voor 70% uit politici, journalisten, globe-trotters en lezing gevende professoren, die na een kortstondig bezoek aan het Oosten hun indrukken in een of andere publicatie luchten. Is het te verwonderen, dat insiders meestal even de inhoud doorkijken, hier en daar een paar bladzijden lezen om het daarna definitief als waardeloos materiaal terzijde te leggen. Zo wilde ik ook doen met Prof. ter Veen's „Japan", dat kort geleden bij J. A. Boom & Zoon is verschenen. Ik sloeg de inhoud op, maar die maakte al terstond een zeer degelijke indruk. Toen nam ik een paar steekproeven en kwam al spoedig tot de overtuiging, dat het alleszins de moeite waard was om deze studie van begin tot einde te lezen. Dit is dan ook geschied en mijn belangstelling nam toe bij het lezen. Ik weet, dat de schrijver zelf nooit in Japan is geweest en daarom moet ik des te meer mijn hoogste bewondering uiten voor dit uitstekende werk. Een geweldige hoeveelheid goed materiaal — en veel van recente datum — heeft Prof. ter Veen zeer grondig verwerkt, en fijn geanalyseerd met het resultaat, dat een publicatie is verschenen, die m.i. het beste Nederlandse studieboek vormt voor mensen, die degelijke informatie over Japan zoeken.

Dit technisch keurig uitgevoerde werk bestaat uit 7 hoofdstukken: Het Territorium, Landbouw en Overbevolking, Uitwegen, Opbouw van het Imperium, Maatschappelijke Krachten, Sociale Spanningen en tenslotte het uitermate actuele hoofdstuk: De Pupil der Verenigde Staten,

Het was de bedoeling van de schrijver om een bijdrage te leveren tot de studie van het Japanse volk en van de Japanse Staat. M.i. is Prof. ter Veen daar volkomen in geslaagd. Zeer zeker, zij die de Japanse taal kennen en in dat land langer vertoefd hebben kunnen hier en daar wel enkele kleine onjuistheden ontdekken. Zo heeft de schrijver b.v. niet vastgehouden aan eenheid van spelling. Op bladz. 184 lezen we Matsumoto, bladz. 208 Yasukumi, bladz. 237 Kuwata, maar meestal wordt de Japanse klank (geheel anders dan de onze) weergegeven met oe, zoals op bladz. 190 Kokoe,

blad. 223 Mitsoebishi, blad. 307 Zaibatsoe. Bovendien kan men bij nauwkeurig lezen wel bemerken, dat de schrijver er zelf niet geweest is, als we b.v. als onderschrift bij een Fuji Yama-foto lezen: „Op de achtergrond een vulkaan”. Dit is ongeveer hetzelfde als zou men schrijven onder een foto van de dom van Keulen: op de achtergrond een kerk. Maar dit zijn uitermate onbelangrijke kleinigheden. Dit boek van Prof. ter Veen is een first class studie, het gebruikte materiaal is uitstekend verwerkt en de conclusies zijn zeer juist. Zo b.v. wanneer de auteur in het laatste zeer actuele hoofdstuk schrijft: „De pogingen om de Japanners tot een democratisch volk op te voeden stuiten af op onmacht. De Amerikanen hebben een taak aanvaard die, voor zoverre ze de maatschappelijke structuur en de Japanse volksgeest betreft, bij voorbaat tot mislukking, gedoemd is..... Afgezien nog van de vraag of dergelijke fundamentele sociale veranderingen in korte tijd planmatig zijn door te voeren, blijkt de grote meerderheid der Japanners trouw te willen blijven aan de beginselen, de normen die het maatschappelijk leven tot nu toe hebben gedragen en geleid.” (blad. 324). Alleen een jeugdig en onrijp volk, dat een kwajongensachtige durf heeft, waagt zich aan zo'n onmogelijke taak. Het ware te wensen, dat de Amerikanen tot dezelfde inzichten zouden komen als de schrijver van dit uitstekende boek, dat ik ten zeerste aanbevel.

Het kwam mij ter ore, dat Prof. Dr. ter Veen is overleden korte tijd na het verschijnen van zijn geesteskind. Daarom zou ik deze boekbespreking willen besluiten met het uitspreken van mijn eerlijke overtuiging, dat deze grondige studie blijvend de nagedachtenis zal eren van een zeer conscientieuze onderzoeker, maar ook van een hoogstaand karakter en van een man met een meer dan gewone mensenliefde, zoals men dat duidelijk voelt bij het aandachtig lezen van dit briljante boek.

H. J. J. M. VAN STRAELEN

H. C. W. Roemen. Maastricht. Een Geografische — hoofdzakelijk Economisch-Geografische — beschrijving en verklaring der agglomeraties in de Gemeente Maastricht. Diss. Utrecht. 341 blz. E. van Aelst, Maastricht, 1947. f 16,25.

Een opvallende eigenschap van de Maastrichtse bevolking is de grote liefde voor de eigen stad, een liefde die vaak uitgroeit tot een grenzeloze verering. Het is daarom des te meer opmerkelijk, dat Maastricht met zijn buitengewoon interessant verleden en heden tot nu toe geen van zijn inwoners bereid heeft gevonden dit verleden en heden in een groot opgezette studie samen te vatten.

Toen dan ook in het najaar 1947 bovengenoemd Rotterdams proefschrift verscheen, werden bepaalde verwachtingen gewekt, die echter slechts gedeeltelijk bewaarheid zijn geworden.

Dr. Roemen heeft zich tot taak gesteld een geografische — hoofdzakelijk economisch-geografische — beschrijving en verklaring te geven der agglomeraties in Maastricht, genomen naar de toestanden van vóór 1940.

Het boek vangt aan met een hoofdstuk over de fysisch-geografische factoren: bodem en klimaat.

In het 2e hoofdstuk wordt het ontstaan en de ontwikkeling der agglomeraties nagegaan. Zich baserende op de Thomistische Philosophie onderscheidt Dr. Roemen: werkende oorzaken, doelloorzaken, vorm- en stofoorzaken. Aan de hand van deze oorzakelijke indeling behandelt hij de geschiedenis van Maastricht van de praehistorie tot plm. 1930.

Het 3e hoofdstuk bevat een overzicht van de stad omstreeks 1939. Hier vindt men voornamelijk economische beschouwingen over de industrie, de centrale en plaatselijk

verzorgende functies, de agrarische productie, het verkeer en de bevolking. Ook dit materiaal wordt gegroepeerd volgens eerder genoemde oorzakelijke indeling. Dit hoofdstuk omvat het grootste deel van het boek (p. 136—334), waarbij echter de beschouwingen over de bevolking slechts een klein gedeelte in beslag nemen (pag. 292—328). In het 4e en laatste hoofdstuk bespreekt Dr. Roemen in het kort de ontwikkelings-tendenties na 1944.

Met alle respect voor het vele en moeizame werk, dat aan deze dissertatie ten grondslag ligt, kan men na kennismaking met dit boek een gevoel van teleurstelling niet onderdrukken. En wel om meerdere redenen.

De auteur heeft zich niet afgevraagd of er nog andere opvattingen dan de zijne bestaan omtrent de taak en plaats van de economische geografie. Het is alsof de strijd over dit bekende geschilpunt aan hem is voorbijgegaan. Hij is er dan ook niet voldoende van overtuigd, dat de economische structuur van een stad alleen maar gezien kan worden in verband met en als deel van de maatschappelijke structuur.

Zonder twijfel wil Dr. Roemen de mens in zijn betoog betrekken (pag. 22 en 139) zoals dat trouwens bij geografen meer gebruikelijk is. In de praktijk komen de mens en zijn gemeenschap er echter karig af. Niet alleen, dat een betrekkelijk klein deel van het boek handelt over de bevolking, maar ook komen vele belangrijke sociaal-economische problemen niet tot hun recht. Waar bleef b.v. een bespreking van de economische geest van de Maastrichtse bevolking, die juist zo belangrijk is bij de tegenstelling tussen Maastricht als levend cultuurcentrum en Maastricht als stad van groot-industrie? Waar bleven beschouwingen over de arbeidstoestanden van de 19e eeuw en een verwerking van het bekende enquête-materiaal? En de armoede van de vorige eeuw onder de Maastrichtse fabrieksbevolking? Een armoede die nog altijd merkbaar is in het stadsbeeld, in de straten en woningen, in de geest van bepaalde bevolkingsgroepen. „Als kind stond het al in mijn ziel gebrand” hoorde ik eens een Maastrichtse arbeider hierover zeggen. Ook de arbeidende mens in de bedrijfsverhoudingen komt niet ter sprake. De beperkte uitgangspunten zijn er tevens de oorzaak van, dat Dr. Roemen bij de wel behandelde bevolkingsproblemen niet altijd een bevredigende verklaring kan geven. Bij de migratie-verschijnselen zoekt hij tevergeefs naar afdoende fysisch- en economisch-geografische verklaringen (p. 301 e.v.). De grote groep maatschappelijke oorzaken ziet hij echter voorbij.

Een duidelijke beeldvorming van het economisch leven in Maastricht in de zin van Rühl's „Wirtschaftsgestaltung” is in deze studie dan ook niet bereikt. Het beeld, dat Dr. Roemen ontwerpt is daarvoor te eenzijdig.

Een ander punt van critiek raakt de verwerking van het bijeengebrachte materiaal. Er is reeds om geweest, dat de auteur bij het bestuderen van de oorzaken gebruik maakt van een bepaalde filosofische indeling. Gelijktijdig hanteert hij echter geografische, econ. geografische en historische indelingen. Zo is hij doorlopend in een worsteling gewikkeld om met deze indelingen het materiaal tot een goed geheel te vormen. Daarin kan hij echter moeilijk slagen. Vasthoudend aan zijn filosofische opzet, moet Dr. Roemen meerdere malen de historische perioden de revue laten passeren en vervalt zodoende in storende en nodeloze herhalingen. Het ontstaan van Maastricht als nederzetting aan het kruispunt van praehistorische — later Romeinse — wegen, moet b.v. wel vele malen herhaald worden (p. 43, 46, 55, 58, 59, 61, 65, 94, 103, 107 en 108). Door deze minder gelukkige combinatie van filosofische en historische indelingen, toegepast in een economisch-geografische studie, heeft de compositie van het gehele werk ongetwijfeld sterk geleden.

Ondanks genoemde bezwaren is het werk van Dr. Roemen van groot belang te

achten. Het bevat vele wetenswaardige gegevens over de historie en het economisch leven van Maastricht, die met grote zorg en nauwgezetheid bijeengebracht zijn. Speciale aandacht is daarbij besteed aan de vestigingsfactoren van de industrie. Een uitvoerig literatuur-overzicht verhoogt de blijvende waarde van dit boek.

H. A. W. BEIJER.

M. F. E. van Bruggen, Im Schatten des Nihilismus. 234 blz. Amsterdam, J. H. Paris, 1946.

In deze studie heeft de schrijver de sterke nihilistische strekking die in veel Duitse expressionistische lyriek tot uiting komt tot onderwerp van een uitgebreide analyse gemaakt; hij heeft dit nihilisme duidelijk aangetoond en wijst de pessimistische, cynische, destructieve maar ook pueriele verschijnselen in vele voorbeelden aan, met daarnaast de vlucht in kindsheid, droom en onrijpe utopie en in de leer van bloed, bodem, vaderland en volk. De samenhang met filosofische tijdstromingen en de geschiedkundige achtergrond, n.l. de typisch Duitse ontwikkeling met Lutheranisme en kleine staten, feodalisme, pseudo-democratie en gebrek aan politieke scholing worden in de inleiding naar voren gebracht. De samenhang van literatuurverschijnselen met sociologische is hier aangewezen; de psychologische analyse dier samenhangen gaat wellicht niet zeer diep, maar als proeve ener dergelijke sociologische beschouwingswijze is de onderhavige studie alleszins belangwekkend.

F. Gr.

E. A. D. E. Carp, Suggestie. 149 blz. H. Meulenhoff, Amsterdam, z. j. f 4,90 geb.

Schr. geeft over suggestie een populaire uiteenzetting, die echter moeilijker uitvalt door de existentiaal-philosophisch georiënteerde inleiding en commentaren, alsmede door de magisch-mystische anthropologie; Jung's oerbeelden die opgewekt worden tot actuele beelden, n.l. handelingen, enz. spelen daarin een grote rol. De bespreking van de suggestie op verschillende gebieden van het individuele en maatschappelijke leven, zoals wetenschap, kunst, politiek, gezelschapsleven en massapsychologie, draagt een persoonlijk karakter; die over het gezelschapsleven en de geneeskunde lijken mij het best geslaagd.

Het woord suggestie werkt suggestief. Of ingewikkelde sociologische verschijnselen niet een veel moeilijker te ontwarren verklaring behoeven dan ook schr. in zijn desbetreffende hoofdstukken poogt te geven, en of suggestie hier niet al te licht gaat lijken op Tarde's imitation, is een vraag die men zich onophoudelijk moet blijven stellen. Ook bij het overzien van wat in dit boek gebracht wordt, komt men onder de indruk van de sociaal-psychologische problemen die bij een psychologisch schijnbaar zo eenvoudig begrip als suggestie in het spel zijn.

F. Gr.

Erskine Caldwell, De strop voor Sonny Clark. - Zebrareeks no. 12. 219 pag. Uitg. Republiek der Letteren, Amsterdam, 1948. Vert. J. F. Kliphuis, met een voorwoord van Theun de Vries. (Oorspr. titel: Trouble in July).

De geschiedenis is triest en snel verteld: Ergens in een der zuidelijke staten van de U.S.A. tracht Narcissa Calhoun, een uit het lood geslagen ongetrouwde vrouw van zekere leeftijd, haar plaatsgenoten te bewegen tot het tekenen van een verzoekschrift aan de president, om alle negers uit Amerika te doen verbannen. Om de stemming voor dit doel te bevorderen arrangeert zij met behulp van Katy, een onevenwichtig, sexueel

bandeloos meisje een scène, waarin deze jongedame zgn. verkracht wordt door Sonny Clark, een 18-jarige negerjongen. Deze heeft aan het geval part noch deel, is alleen volkomen verbijsterd als Katy hem eensklaps om de hals vliegt en tegelijk „toevallig” Narcissa Calhoun nadert. Deze laat de jongen opzettelijk ontsnappen en geeft vervolgens jachtalarm, waarop de sheriff, Jeff Mc.Curtain, het tijd vindt om enige dagen uit vissen gaan. Door tegenstrijdige orders van zijn chef loopt de zaak echter anders; op alle mogelijke manieren tracht Mc. Curtain zijn positie zo handig mogelijk te beveiligen, waartoe hij zich zelfs eigenhandig in zijn eigen gevangenis opsluit, maar het eind is onvermijdelijk: Sonny wordt gevangen en gehangen, de sheriff maakt zich onmogelijk en alleen de oude zwarte jailbird Sam Brinson, uit de gevangenis meegesleept door de lynchers, omdat zij Sonny Clark niet kunnen vinden, brengt er wonderlijk genoeg het leven af.

Dit is het verhaaltje. Het heeft weinig bijzonders; zulke dingen komen voor en vermoedelijk zullen heel wat Amerikanen ze nauwelijks de moeite waard vinden om zwart op wit vast te leggen. Het is natuurlijk een gruwelijk verhaaltje; wat zou het verhaal van een lynchpartij anders kunnen zijn? Er komen enkele scènes in voor van een weerzinwékkendheid, die slechts in de meest horribele concentratiekampbeschrijvingen haar weerga zou kunnen vinden.

En toch is dit niet de eigenlijke gruwel, die, welke het lezen van dit boekje, nauwelijks meer dan een novelle, maakt tot een bijna niet te verdragen psychische beproeving. Het onuitsprekelijk erge van dit alles is, dat de betrokkenen het zo doodgewoon vinden als wij de jacht op de coloradokever. In het hier beschreven Christelijke land van blanke Amerikaanse burgers kan de positie der negerarbeiders alleen voldoende duidelijk omschreven worden door aanhaling van de infame woorden, die Goebbels gesproken moet hebben, toen iemand hem het lot der Joden voorhield: „Ach ja, tenslotte is een vloot ook een dier”.

Velen onzer, die in staat waren om na onze bevrijding gegevens te verzamelen omtrent kampbewakers e.d., die zich aan de afgrijpselijkste wandaden hadden schuldig gemaakt, zullen zich nog de verbazing herinneren, waarmee wij toen de ontdekking deden, dat het hier volstrekt niet uitsluitend sadisten en andere psychisch gestoorden betrof, doch dat velen van deze beestmensen, vóór zij door het monsterapparaat werden gegrepen, onopvallende „fatsoenlijke” burgers waren, met niet minder, maar ook niet meer mogelijkheden dan de gemiddelde fatsoenlijke burger om tot beest te verworden. Maar wat het regime wel aan al deze mensen had weten bij te brengen was de principiële verachting van alles wat niet behoorde tot het eigen, hoog verheven, ras en het is juist deze omstandigheid geweest, die, toen zij met macht over leven en dood bekleed werden, hun ontremming zozeer heeft bevorderd.

Evenzo staat het hier: Op een paar psychopathische belhamels na (die overigens volstrekt geen overmatig praeponderante leiderspositie innemen) zijn de lynchers doodsimpele Amerikaanse boeren. Wanneer zij zich voor de jacht verzamelen is er van opwinding nauwelijks sprake. Er wordt wat over de verkrachting gesproken, maar niet minder over de prijs van de katoen, waardoor hun economisch bestaan gemaakt en gebroken wordt. Verschillenden wantrouwen de opgewonden verhalen van de hysterische Katy, maar dat belet hun deelneming aan een aardige jachtpartij volstrekt niet. Het is immers maar een neger, en nu en dan moet er eens een opgehangen worden, want anders weten de nikkers hun plaats niet meer. Weer anderen zien de lynchpartij ongaarne, omdat zij vrezen, dat de negers op hun bedrijven uit angst in de bossen zullen vluchten, zodat het oogstwerk in gevaar dreigt te komen. Slechts één harer vroegere minnaars

durft Katy haar schandelijk wangedrag ronduit voor de voeten te werpen, maar zelfs hij zegt, dat hij ware hij overtuigd geweest van Sonny Clark's schuld, ongetwijfeld aan de lynching zou hebben deelgenomen.

Wanneer — en ik zie geen reden om hieraan te twijfelen — Caldwell ons hier een juist beeld van de gebeurtenissen heeft gegeven, kunnen wij slechts tot de slotsom komen, dat er in de V.S. blijkbaar streken zijn, waar het gevoel voor menselijke waardigheid zó volledig is teloorgestaan (dan wel nooit tot ontwikkeling is gekomen) en eventueel nog aanwezige schuldgevoelens zó prompt en integraal kunnen worden verdrongen, dat het periodiek aflachten van zwarte landgenoten, ongeacht de vraag naar hun schuld, door een gehele bevolking als gewoone wordt ondervonden, als een niet onaardig, verzetje, en volstrekt niet, zoals wij ons dit zo vaak voorstellen, als een alles overspoelende massaverbijstering, waaruit men na afloop huiverend ontwaakt tot de verschrikkelijke realiteit. Niets van dit alles schijnt hier het geval te zijn, of, beter gezegd het zou niet het geval geweest zijn, ware het niet, dat Katy, als zij gemerkt heeft, dat zij door het gebeurde de man, met wie zij hoopte te trouwen, voorgoed heeft verloren, direct na de lynching de mannen toeschreeuwt, dat zij gelogen heeft. Dan richt alle nog niet afgereageerde agressie van de massa zich tegen haar en wordt zij ter plaatse gestenigd, hetgeen niet wegneemt, dat als Katy niet gesproken had, niemand enige behoefte zou hebben gevoeld zich met wroeging in de vraag naar Sonny Clark's schuld te gaan verdiepen.

Het is duidelijk, dat bij een dergelijke stand van zaken de persoon van het slachtoffer er voor de lynchende massa in het geheel niets toe doet, en hier zien wij merkwaardig genoeg het enige lichtpunt in dit zwart-sombere geheel. Want een enkele maal ziet men dat de instincten van menselijke verbondenheid zich toch tegen alles in doorzetten, n.l. wanneer gevoelens van persoonlijke genegenheid hun rol gaan meespelen. Sheriff Jeff Mc.Curtain is een bange haas, doodsbenuwd voor zijn vrouw, gesteld op zijn gemak en zijn positie, die hij tot dusver bij iedere verkiezing heeft weten te behouden. Zijn enige doel bij al zijn activiteit is om „de lynchpartij politiek zuiver te houden”, d.w.z. te voorkomen, dat zij wellicht gevolgen zou kunnen hebben, die zijn herverkiezing in gevaar zouden brengen. Om dit te bereiken is hij bereid tot de sluwste vluchtmanoeuvres en de schandaligste inbreuken op zijn gezworen ambtsplicht. Maar als Sam Brinson wordt ontvoerd, Sam, de scharrelaar in afgereden auto's, die al sinds jaar en dag nu en dan voor geringe overtredingen korte tijd in de gevangenis moet doorbrengen en die toch zo'n beste kerel is, al is-ie zwart, dan laat de sheriff, die voor het lof van de hem onbekende Sonny Clark volkomen onverschillig lijkt, niets onbepoefd om de ontvoerde te vinden, in welke ijver vermoedelijk een behoorlijk stuk verdrongen schuldgevoel t.a.v. de verwaarlozing van zijn ambtsplicht mede verdisconteerd is.

Caldwell heeft zijn verhaal geschreven in een sterk, keihard proza, dat men a.h.w. dwars door de goede en zorgvuldige Nederlandse vertaling heen dreunen hoort als een zware vrachtauto over een stenige weg. Een stijl als deze is óf een maniertje óf een tot het uiterste beheerste vormgeving aan een ondragelijke innerlijke spanning van gekwetst zijn in alle gevoelens van recht en menselijke waarde. Hier is zonder twijfel het laatste het geval, en zo het al niet de indruk van de stijl zelf mocht zijn, die deze overtuiging doet post vatten, dan toch zeker de bijkans geniale wijze, waarop dit korte verhaal is gecomponeerd. Dat ik tevens dit boek een waardevolle sociaal-psychologische bijdrage tot de studie van het Amerikaanse negerprobleem acht, moge uit het bovenstaande voldoende zijn gebleken.

G. Th. K.

A. C. Kinsey, W. B. Pomeroy, C. E. Martin. *Sexual Behavior in the Human Male*. 804 pag., Philadelphia and London, 1948.

Deze machtige studie berustend op systematische interviews met 12.000 personen, waarvan ettelijke duizenden statistisch bewerkt zijn, geeft voor het eerst een wetenschappelijk gefundeerde grondslag voor onze kennis van de mannelijke sexualiteit en haar verschijnselen.

De methodiek van het onderzoek wordt in de eerste 150 blz. verantwoord. Dan volgen de studies over de sexuele ontwikkeling, sexueel verkeer in verband met leeftijd, huwelijk, sociale status, stad en platteland en godsdienst. Het derde deel is gewijd aan de vormen van sexuele ontlading: masturbatie, polluties, vrijen, hetero- en homosexueel verkeer, etc. Het geheel wordt toegelicht met een overvloed van tabellen en grafieken.

Het heeft geen zin hier de onbekende feiten (vooral in hun frequentie) over vrijen, homosexualiteit, sodomie, enz., over orgasmus en huwelijk, te refereren; zo veel wordt hier gebracht. Medicus, psycholoog noch socioloog zullen dit boek kunnen ontberen. Ref. kan het hun allen ten sterkste aanbevelen; dat het geheel kritisch bestudeerd moet worden spreekt vanzelf; het doet aan de fundamentele waarde van het boek niets af.

F. Gr.

J. J. Poortman. *Repertorium der Nederlandse wijsbegeerte*. — *Wereldbibliotheek N.V.*, Amsterdam—Antwerpen, 1948. 403 blz., f 15.— gebonden.

Dit repertorium wil een antwoord geven op de vraag: Wat is in Nederland gepubliceerd over filosofie, met name in de Nederlandse taal en door Nederlandse auteurs, hetzij over een bepaald wijsgerig onderwerp, hetzij door of over een denker. Een uitermate nuttig boek, waarvan men nu eens met recht kan zeggen, dat het in een behoefte voorziet. Wie studie maakt van Nederlandse wijsbegeerte vindt hier zo al niet een volledige dan toch een zeer ruime opgave van bronnen; en bij ervaring weet ik hoe moeilijk die tevoren te verkrijgen was. De verdeling in tweeën: „onderwerpen” en „auteurs” vergemakkelijkt het zoeken aanmerkelijk. Verblijdehd is voorts, dat het terrein niet te eng is genomen. Ook sociologen, biologen, psychologen, theologen kunnen er partij van trekken. Er valt reeds bij een oppervlakkige beschouwing van de inhoud veel te leren, b.v. hoeveel groter de invloed op ons land is geweest van de Duitse dan van de Engelse wijsbegeerte; bij Kant een lijst van vier bladzijden, bij Locke en Hume elk een tiental geschriften; bij Adam Smith één kort stukje, zijn uitstekende *The theory of moral sentiments* schijnt de aandacht geheel ontgaan te zijn.

Klaarblijkelijk is bij het werk grote nauwgezetheid betracht. Bij een steekproef bleek mij zover ik kan oordelen de lijst van artikelen vrijwel compleet te zijn. Natuurlijk zijn leemten en fouten in de behandeling van zulk een zee van literatuur onvermijdelijk. Zo miste ik de naam van Prof. Heering; zijn hoofdwerk *Geloof en Openbaring* moge niet zuiver wijsgerig zijn, het heeft toch een sterk wijsgerige inslag. Bij H. Bavinck zag ik genoemd: A. Steketee, *Beschouwingen van een Christen-denker*; alsof het een boek over Bavinck was, maar het boek bevat de denkbeelden van Steketee zelf, met een voorrede van Bavinck. Mijn oratie wordt betiteld: *De wetenschaps-opvatting van den theoloog*; moet zijn: *een* theoloog; het verschil is groot. Ziedaar een paar opmerkingen die niets afdoen aan mijn grote waardering voor het werk.

N. W. B.